

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА
В КРИЗОВИХ УМОВАХ

FEATURES OF ENTERPRISE FUNCTIONING IN CRISIS CONDITIONS

У статті розглянуто функціонування підприємництва в кризових умовах. Проаналізовано Державну програму стимулювання економіки в часи світової пандемії COVID-19, її основні цілі та завдання. Охарактеризовано моніторинг бізнес-середовища протягом війни в Україні. Перелічено основні вітчизняні урядові продукти та програми, що застосовуються для покращення підприємницького середовища в кризових умовах. Розглянуто реалізацію урядових заходів щодо покращення підприємницької діяльності. Охарактеризовано індекс настроїв вітчизняного малого бізнесу протягом 2020–2022 рр. Досліджено основні виклики підприємців в умовах війни: втрата ринків збуту, зростання витрат виробництва, зниження продуктивності праці, обмеженість прогнозування діяльності та відсутність фінансових ресурсів. Визначено основні проблеми взаємодії органів влади та вітчизняного бізнесу.

Ключові слова: воєнний стан, державна програма стимулювання економіки, індекс настроїв малого бізнесу, малий та середній бізнес, підприємництво.

The article examines the functioning of entrepreneurship in Ukraine in crisis conditions. The State Program to Stimulate the Economy in Times of the Global COVID-19 Pandemic is analyzed. The main goals and objectives of this program were: improving the access of small and medium-sized businesses to financing, in particular through the further implementation, improvement and popularization of the State program "Affordable loans 5-7-9", the introduction of the mechanism of portfolio credit guarantees, the development of alternative methods of financing, the creation and popularization of educational programs and materials on financial literacy; development of online platforms for access to alternative financing methods (for example, a factoring platform for public procurement); development of infrastructure for conducting business and implementing innovations by small and medium-sized enterprises, namely: creation of a national network of innovative business centers according to the standards of the European Network of Business and Innovation Centers (EBN) through training and certification of the existing infrastructure (business centers, incubators, regional agencies, etc.), as well as expansion of the network of entrepreneur information points at the local government; development of grant and educational support programs aimed at creating sustainable and competitive business models, restoration or adaptation of added value chains; creation of the Agency for the Development of SMEs, which will ensure the institutional capacity of the state to implement state policy in the field of entrepreneurship development; development of a two-year strategy for the development of small and medium-sized enterprises and a plan of measures for its implementation aimed at supporting small and medium-sized businesses in the post-crisis period. The monitoring of the business environment during the war in Ukraine is characterized. The main domestic government products and programs used to improve the business environment in crisis conditions are listed: the activities of the Ministry of Digital Transformation, the Office for Entrepreneurship and Export Development, eRobot, Action. Business. The state of the business environment during the first three months of the war in Ukraine and the steps taken by the government to improve business activity were analyzed. The sentiment index of domestic small business during 2020–2022 is characterized. The main challenges faced by entrepreneurs in war conditions were studied: loss of sales markets, increase in production costs, decrease in labor productivity, limited activity forecasting and lack of financial resources. The main problems of interaction between authorities and domestic business have been identified.

Key words: martial law, state economic stimulation program, small business sentiment index, small and medium-sized business, entrepreneurship.

УДК 338.58:65.014

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct73-4>

Сенів Л.А.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри теоретичної
та прикладної економіки,
Національний університет
«Львівська політехніка»

Угрин М.Р.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри теоретичної
та прикладної економіки,
Національний університет
«Львівська політехніка»

Seniv Lidiya

Lviv Polytechnic National University

Uhrin Maxym

Lviv Polytechnic National University

Постановка проблеми. Підприємництво виступає гарантом стабільності економіки держави та підвищення рівня життя її громадян. Сучасні соціально-економічні умови господарювання в Україні залишаються доволі складними для розвитку підприємництва, що зумовлене: політичною нестабільністю та частими змінами економічного законодавства; низьким платоспроможним попитом населення і нестачею фінансових ресурсів у суб'єктів підприємництва; високим регуляторним та податковим тиском на бізнес; корупцією та тіншовою економікою.

Активний розвиток підприємництва є необхідною умовою забезпечення сталого економічного розвитку в ринковій економіці. Це головна засада для формування ефективного конкурентного середовища, підвищення якості життя та сприяння науково-технічному прогресу.

З початком повномасштабного вторгнення росії в Україну повністю змінилась соціально-економічна ситуація в країні, зовнішньо-економічні умови та правила ведення підприємництва, що стало основними викликами для українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток підприємництва в Україні характеризується різноманітними викликами, пов'язаними з критичними умовами. Серед вітчизняних учених дослідження розвитку теорії підприємництва знайшло місце в працях наступних авторів: Л. Васильєва Т. Колесник, О. Демидова, Д. Колесник, О. Мадзігон, О. Шпикуляк та ін. [1, с. 101]

Дослідники даної проблематики вивчають теоретичні та практичні аспекти функціонування малого та середнього бізнесу в Україні. Аналізування вітчизняного малого та середнього

бізнесу у своїх працях висвітлюють О. Кузьмін, С. Соболев, Б. Данилишин, Р. Рудик, М. Козоріз, С. Реверчук, З. Герасимчук, О. Барановський, З. Варналій, М. Бутко та інші. Проблематика розвитку малого та середнього бізнесу в Україні окреслена у працях В. Турчак, Н. Поповенко, О. Ганенко, Л. Кузнєцова, О. Крухмаль, Л. Криворучко, Н. Сілічева, В. Табінський, В. Телятник, А. Сімон, О. Дикань [2].

Функціонування бізнесу в Україні в кризових умовах потребує ґрунтовних досліджень, які сприятимуть створенню сприятливого бізнес середовища при підтримці вітчизняного уряду.

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення особливостей функціонування вітчизняного підприємництва в кризових умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі підприємництво виокремилось як глобальний феномен, що охоплює найрізноманітніші аспекти суспільного буття. Підприємницька діяльність українська чутлива до всіх змін у соціально-економічній сфері та виступає чинником науково-технічного прогресу.

Варто зазначити, що терміни – «підприємництво» і «бізнес» близькі за змістом, хоча мають свої відмінки. Поняття «бізнес» ближче до безпосередньо практичної, динамічної складової ринкового механізму, тобто є рушійною силою сучасних економік. Загалом, дані поняття розглядатимемо як синоніми з огляду на вітчизняне законодавство.

Аналізуючи проблеми розвитку підприємництва в період воєнного стану зазначимо, що акцентувати дослідження даної проблематики варто в межах малого та середнього бізнесу (МСБ), оскільки саме вони є основною складовою економіки будь-якої держави.

Станом на II квартал 2023 року вже більше ніж 500 днів Україна протистоїть росії у війні в ході повномасштабного вторгнення, що зумовлює наростання кризових явищ в усіх сферах суспільства, зокрема і у сфері ведення бізнесу.

За даними урядового порталу, МСБ в Україні відіграє провідну роль в економіці, забезпечуючи близько 64% доданої вартості, 81,5% зайнятих у бізнесі працівників та 37% податкових надходжень. У 2019 році малі та середні підприємства (МСП) становили 99,9% українських підприємств і 55% валового внутрішнього продукту країни.

Обмежувальні заходи, які були запроваджені через пандемію коронавірусу, призвели до значних проблем у сфері ведення бізнесу: частина підприємств частково або повністю припинила свою діяльність, ускладнилась логістика, відбулось різке зниження попиту, зруйнувались ланцюгові поставки.

З метою подолання проблем бізнесу через світову пандемію відповідною постановою Кабміну було затверджено Державну програму

стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020–2022 роки [3].

Вище названа програма передбачала: розв'язання проблеми з ліквідністю малого та середнього бізнесу шляхом впровадження заходів, спрямованих на збереження робочих місць, спрощення доступу до фінансів та зменшення витрат бізнесу; розширення доступу до ринків шляхом залучення малого та середнього бізнесу до здійснення заходів із соціально-економічного розвитку окремих територій; проведення оптимізації регулювання та полегшення адміністративних процедур для малого та середнього бізнесу, що супроводжувалось створенням ефективної інфраструктури підтримки підприємництва.

Основними цілями та завданнями Державної програми стимулювання економіки були наступні: покращення доступу малого та середнього бізнесу до фінансування, зокрема шляхом подальшої реалізації, удосконалення та популяризації Державної програми «Доступні кредити 5-7-9», впровадження механізму портфельних кредитних гарантій, розвиток альтернативних способів фінансування, створення та популяризація навчальних програм та матеріалів щодо фінансової грамотності; розвиток онлайн-платформ для доступу до альтернативних способів фінансування (наприклад факторингова платформа для публічних закупівель); розвиток інфраструктури для ведення бізнесу та впровадження інновацій малими і середніми підприємствами, а саме: створення національної мережі інноваційних бізнес центрів за стандартами Європейської мережі бізнес- та інноваційних центрів (EBN) через навчання та сертифікацію наявної інфраструктури (бізнес центри, інкубатори, регіональні агенції тощо), а також розширення мережі інформаційних пунктів підприємця при ОМС; розробка програм грантової та навчальної підтримки, спрямованих на створення сталих і конкурентоспроможних бізнес моделей, відновлення чи адаптації ланцюгів доданої вартості; створення Агенції з питань розвитку МСБ, що забезпечить інституційну спроможність держави щодо реалізації державної політики у сфері розвитку підприємництва; розроблення дворічної стратегії розвитку малого та середнього підприємництва та плану заходів її реалізації, спрямованих на підтримку малого та середнього бізнесу у посткризовий період [4].

Втілення кроків вітчизняного уряду щодо реалізації основних цілей та завдань даної програми зупинила повномасштабна війна в Україні, яка розпочалась 24 лютого 2022 року, що призвело до нових викликів щодо створення умов для розвитку

конкурентного та стабільного середовища малого і середнього підприємництва.

Для підтримки бізнесу під час війни Україна впровадила декілька програм, зокрема звільнила підприємців від сплати ЄСВ, якщо підприємство не отримує дохід, а також від сплати земельного та екологічного податків на період воєнного стану для тих бізнесів, що розташовані у зоні бойових дій.

Уряд також запустив проєкт «Робота». На порталі Дія можна подати заявку на отримання гранту від держави на розвиток бізнесу, що сприятиме створенню власної справи або розширенню бізнесу (придбання обладнання, сировини або оплата оренди приміщення).

Станом на III квартал 2022 року перший транш фінансової допомоги отримали 300 мікро- й малих підприємств у межах програми міжнародної допомоги "EU4Business: конкурентоспроможність та інтернаціоналізація МСП" за фінансування Європейського Союзу й Уряду Німеччини та за підтримки Мінцифри, Мінекономіки, GIZ, порталів Дія, Офісу з розвитку підприємництва та експорту, національного проєкту Дія.Бізнес та Фонду Східна Європа. Загальна сума грантової допомоги становила 150 тис грн. Заявки на отримання гранту подавали на порталі Дія (30 травня – 30 червня 2022 р.). Комісія незалежних бізнес-експертів обирала переможців з-поміж 1357 заявок та за результатами серії проведених інтерв'ю з відібраними підприємствами.

Як наслідок, українські підприємці витрачали отриману фінансову допомогу на збереження та створення нових робочих місць, закупівлю/заміну обладнання, закупівлю сировини та матеріалів, орендну плату за приміщення, лізинг обладнання та інші витрати, спрямовані на відновлення господарської діяльності.

Переможцями мікрогрантів стали підприємства з 9 регіонів України, зареєстровані у Харківській, Київській, Сумській, Донецькій, Чернігівській, Миколаївській, Луганській, Запорізькій та Херсонських областях.

Варто зазначити, що Міністерство цифрової трансформації України активно працювало над підтримкою МСП ще до повномасштабного вторгнення: у лютому 2020 року створено національний проєкт Дія. Бізнес, що реалізовувався спільно з Офісом з розвитку підприємництва та експорту. Підтримка бізнесу на всіх етапах його становлення є головним завданням національного проєкту Дія.Бізнес. Даний портал надає ряд інструментів для бізнесу, зокрема консультації на понад 70 тем. А українські підприємства, які розміщені в зоні активних бойових дій, можуть отримати допомогу в переміщенні своїх потужностей до західних областей України, що створює умови для забезпечення безоплатного релокейту до місця тимчасового переміщення.

Також для розуміння потреб бізнесу та його адаптації до війни, Центр розвитку інновацій, Офіс, Дія.Бізнес, Advanter Group за підтримки Мінцифри та інших міністерств проводять регулярні дослідження на основі опитувань CEO та власників МСП.

Такий постійний моніторинг бізнес-середовища показує, чого потребує бізнес в Україні у певний проміжок часу та у яких регіонах, що дає змогу зрозуміти, яких програм підтримки та ініціатив очікують підприємці та як держава може допомогти у розв'язанні їх проблем.

Опитування у вересні 2022 року українських підприємців показало, що за останні місяці UBI (Ukrainian Business Index) зріс до 33,9% (зі 100%). Це означає, що бізнес з кожним місяцем війни все краще адаптується до її наслідків.

Хоча війна росії проти України завдала нищівних наслідків економіці нашої держави, водночас вона стала потужним каталізатором для розвитку бізнесу.

За даними вище названих досліджень, понад 40% українських підприємців вибирають експорт як стратегію подолання кризи, викликані війною, тобто у національного проєкту Дія.Бізнес потужний експортний напрям, що зумовлює вихід на закордонні ринки та забезпечує стабільний грошовий потік і конкурентоспроможність.

У межах експортного напрямку використовуються такі можливості та інструменти, як промоція українських товарів та послуг за кордоном, розвиток експортних компетенцій українського бізнесу, дослідження зовнішніх ринків на основі закритих баз даних, організація участі українських експортерів на міжнародних виставкових заходах, консалтинг та маркетингові програми.

За даними дослідження Офісу, за 9 місяців 2022 року Україна експортувала товарів на суму 33 млрд доларів США, що на 31,5% менше, ніж за аналогічний період 2021 року. Тобто одним із завдань вітчизняного уряду є допомога українським МСП вийти на закордонні ринки.

Значним кроком українського уряду є запуск нового етапу програми підтримки малого та середнього бізнесу спільними зусиллями національного проєкту із розвитку підприємництва Дія.Бізнес та Офісом з розвитку підприємництва та експорту за підтримки уряду Великої Британії (UK Aid) та у виконанні Київської школи економіки. Першим результатом стало обрання 20 компаній шляхом відкритого конкурсу, які будуть за допомогою пілоту намагатися установити зв'язок з польським бізнесом з метою налаштування або збільшення експорту своєї продукції в Польщу (обрана для пілоту країна).

Переможці отримують всебічну допомогу: від базового аналізу продукту перед запуском на іноземний ринок до виготовлення текстового

та візуального контенту для промоції в спільній онлайн-кампанії.

Варто зазначити, що за 3 перші місяці повномасштабної війни українці зареєстрували понад 30 тисяч підприємств. І це дуже позитивна тенденція, адже саме малий та середній бізнес є фундаментом, на якому відновлюватиметься економіка післявоєнної України при створенні сприятливих умов для розвитку [5].

Протягом 25.05–10.06.2022 року для відновлення економіки та розвитку підприємництва в Україні було досліджено думку обласних військових (ОВА) адміністрацій та територіальних громад щодо стану та потреб бізнесу. Всього проаналізовано дані від 19 ОВА та 188 громад.

Результати досліджень показали оцінку стану бізнесу в травні 2022 року по відношенню до періоду повномасштабного вторгнення (див. рис. 1).

Аналізуючи рисунок зазначимо, що бізнес у більшості областей зменшив обсяги робіт та працював частково; діяльність бізнесу західних областей майже не змінилась, щодо східних регіонів, то бізнес майже зупинено. Більшість

представників ОВА (74%) та громад (38%) оцінювали бізнес-клімат своєї області на рівні вищому за середній рівень по Україні. Водночас значна частина не могла оцінити поточний стан бізнес-клімату – 21% ОВА та майже 34% представників громад.

В Обласних військових адміністраціях про складність оцінки бізнес-клімату зазначили представники Луганської, Запорізької, Харківської та Черкаської областей. Львівська та Житомирська ОВА оцінили бізнес-клімат області значно вищим за середній рівень, а Донецька – значно нижчим за середній рівень самооцінки.

Серед наявної в області/громадах інфраструктури підтримки бізнесу найбільш поширеними були: Відділ з розвитку економіки/підтримки підприємництва у складі місцевого органу виконавчої влади; торгово-промислова палата та координаційна рада з питань підприємництва.

Серед можливостей розвитку місцевого бізнесу важливим є підтримка експортерів та секторальних/кластерних об'єднань. Серед необхідних інструментів підтримки експортерів, найбільш

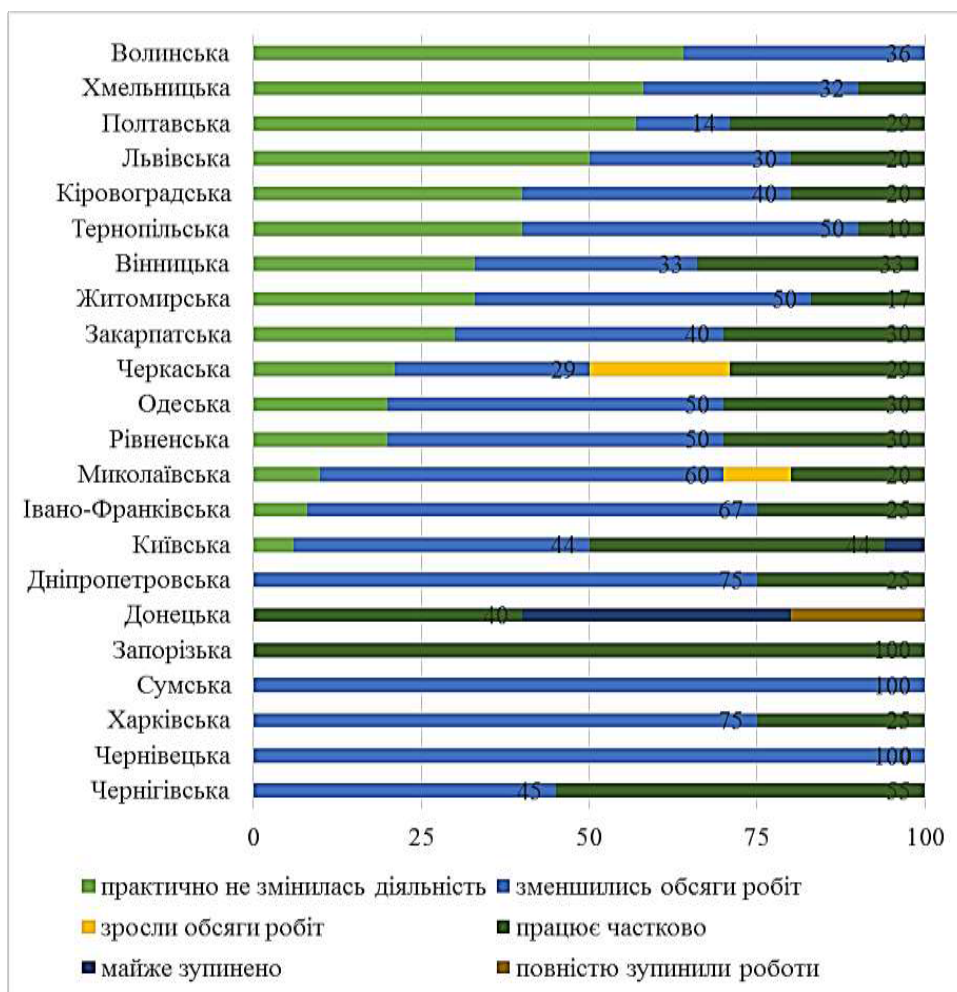

Рис. 1. Оцінка стану бізнесу регіону по відношенню до 24.02.2022 р. (в регіональному розрізі)

Джерело: [6]

актуальними з точки зору ОВА та громад були: допомога в пошуках партнерів (для 84% ОВА та 63% громад); необхідність відкриття нових ринків (для 68% ОВА та 43% громад); просування бренду Trade with Ukraine/Made in Ukraine (для 58% ОВА та 52% громад); страхування та кредитування експортної діяльності (для 58% ОВА, але не є пріоритетом для громад – 19%); організація та співфінансування участі у торгових місцях та виставках (для 58% ОВА, але не є пріоритетом для громад – 26%); консультації щодо виходу на зовнішні ринки (для 58% ОВА та 42% громад); інформація й дослідження про зовнішні ринки (для 47% ОВА та 37% громад).

Для громад одним із пріоритетів також було спрощення та пришвидшення митних процедур для експортних операцій (55%) [6].

Свої дослідження настроїв бізнесу саме у сегменті МСБ також провели Європейська бізнес-асоціація (ЕВА) та Європейський банк реконструкції та розвитку. Станом на кінець 2022 року підприємці були досить песимістичні щодо оцінок економічних реалій.

За даними ЕВА, у 2022 році Індекс настроїв малого бізнесу впав до 2,4 балів із 5-ти можливих (див. табл. 1).

Варто відзначити, що Індекс настроїв малого бізнесу на кінець 2022 року становив вищий бал, ніж у 2020 року, що зумовлено відновленням бізнесу після світової пандемії.

Таблиця 1

Індекс настроїв малого бізнесу в Україні

№ з/п	Роки	Індекс настроїв малого бізнесу (у балах)
1.	2020	2,2
2.	2021	2,6
3.	2022	2,4

Загалом, серед опитаних підприємців станом на грудень 2022 року, 58% були незадоволені станом справ у їхньому бізнесі; задоволено лише близько 24% респондентів. 42% підприємців вважали несприятливою загальну економічну обстановку в Україні, а 29% називали її катастрофічною. Прогнози на найближче майбутнє теж не були оптимістичними: 38% опитаних вважали, що ситуація в наступні півроку погіршуватиметься, і лише 33% вірили у позитивні зміни. Зате майже 76% суб'єктів підприємницької діяльності мали намір розширювати бізнес протягом 2023 року:

Рис. 2. Проблеми взаємодії бізнесу з органами влади (січень 2023 р.)

Джерело: [8]

збільшувати географію присутності всередині України, запускати нові напрямки і виходити на зовнішні ринки.

Результати дослідження ЄБРР охоплюють саме групу малих та середніх українських підприємств у секторі виробництва та послуг. Головним результатом опитування станом на кінець 2022 року було наступне: більшість опитаних респондентів вказали, що їм вдалося стабілізувати свою діяльність [7].

Протягом 25.01.-02.02.2023 року було проведено десятю хвилю досліджень діяльності бізнесу в Україні під час війни. Результати виявились наступними:

- спостерігається позитивна динаміка роботи підприємств (14% вказали на зростання обсягів робіт; 9,3% вийшли на показники 2021 року);

- 45,5% підприємств прогнозує збільшення обсягів бізнесу у 2023 році, порівняно з 2022 р.; 24,1% підприємств планують отримати аналогічний результат 2022 р., 28,8% – прогнозують падіння бізнесу (значна диференціація по регіонах: зростання очікують 56% підприємств центральних регіонів, 46% західних регіонів та 45% північних регіонів);

- бізнес продовжує повертати співробітників та створювати робочі місця (існує тенденція до зниження частки скороченого персоналу);

- посилилась взаємодія бізнесу та держави;

- названо основні перешкоди у відновленні бізнесу: недостатня кількість платоспроможних клієнтів в Україні та непрогнозованість розвитку ситуації в Україні.

Досліджуючи основні перешкоди у відновленні бізнесу в Україні, що були виявлені під час опитувань, зазначимо, що респондентами названо: недостатня кількість платоспроможних клієнтів та непрогнозованість розвитку ситуації в Україні, відсутність достатнього капіталу, непередбачуваність дій держави, недоступність кредитних та грантових програм, оголошених урядом та перешкоди з боку регуляторних/фіскальних органів.

Ключовими проблемами у взаємовідносинах бізнесу та влади залишилось блокування податкових накладних та затримка з логістикою на кордоні (черги на митних пунктах), відмова бронювання призовників від призову та ін. (див. рис. 2).

Станом на кінець січня 2023 року зросла кількість бізнесу, який скористався податковими пільгами, грантовими програмами «Робота та кредитування» програми у межах 5-7-9%.

Незважаючи на кризові умови ведення бізнесу вітчизняні урядові продукти та програми забезпечують підприємцям необхідний ресурс для відродження та перезапуску своїх справ.

Висновки з проведеного дослідження.

Аналізуючи функціонування малих та середніх підприємств в кризових умовах варто зазначити, що основними викликами на основі опитувань підприємців в умовах війни стали: це зниження попиту/втрата традиційних ринків збуту (77%); зростання витрат виробництва (70%); зниження продуктивності праці (68%); неможливість стратегічного планування та обмеженість прогнозування (68%); відсутність фінансових ресурсів для підвищення оплати праці (55%). Такі перешкоди у діяльності МСБ можливо подолати лише при взаємодії уряду та підприємців шляхом акцентування уваги на людському капіталі, що являється стрижнем підприємницької діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ільчук М.М., Ус С.І., Дмитрук М.І., Ільчук О.М. Теоретичні засади розвитку підприємництва. *Економіка АПК*. 2020. № 3. С. 100–110.

2. Мірошник Р.О., Прокоп'єва У.О. Розвиток малого і середнього бізнесу в Україні: проблеми і перспективи. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія "Проблеми економіки та управління"*. 2020. Т. 4. № 1. С. 63–71.

3. Про затвердження Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020–2022 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2020 № 534. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/534-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.07.2023).

4. Підтримка малого і середнього підприємництва. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/ekonomichne-zrostannya/pidtrimka-malogo-i-serednogo-pidpriyemnictva> (дата звернення: 11.07.2023).

5. Іонан В. Роль підтримки МСП у відновленні післявоєнної економіки країн світу. *Українська правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/22/694090/> (дата звернення: 11.07.2023).

6. Відновлення економіки: стан і потреби бізнесу – оцінки ОВА та територіальних громад. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15182> (дата звернення: 11.07.2023).

7. Пшеничний П. Звикають до нової реальності. Як українські компанії та підприємці оцінюють перспективи 2023 року. URL: <https://delo.ua/business/zvikayut-do-novoyi-realnosti-yak-ukrayinski-kompaniyi-ta-pidpriyemci-ocinyuyut-perspektivi-2023-roku-412290/> (дата звернення 11.07.2023).

8. Стан та потреби бізнесу в умовах війни: результати опитування в січні 2023 року. Дія. Бізнес. URL: <https://business.dia.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna-v-sicni-2023-roku> (дата звернення: 11.07.2023).

REFERENCES:

1. Il'chuk M.M., Us S.I., Dmytruk M.I., Il'chuk O.M. (2020) Teoretychni zasady rozvytku pidpryemnytstva [Theoretical principles of entrepreneurship development]. *Ekonomika APK*, no. 3, pp. 100–110. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202003100>
2. Miroshnyk R. O., Prokop'yeva U. O. (2020) Rozvytok maloho i seredn'oho biznesu v Ukraini: problemy i perspektyvy [Development of small and medium-sized businesses in Ukraine: problems and prospects]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*, vol. 4, no. 1, pp. 63–71. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2020.01.063>
3. Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi prohramy stymuluvannya ekonomiky dlya podolannya nehatyvnykh naslidkiv, sprychynenykh obmezhuval'nymy zakhodamy shchodo zapobihannya vynykennyyu i poshyrennyu hostroyi respiratornoyi khvoroby COVID-19, sprychynenoyi koronavirusom SARS-CoV-2, na 2020 – 2022 roky [On the approval of the State program to stimulate the economy to overcome the negative consequences caused by restrictive measures to prevent the emergence and spread of the acute respiratory disease COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 coronavirus for 2020-2022]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.05.2020 № 534. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/534-2020-%D0%BF#Text> (accessed July 11, 2023).
4. Pidtrymka maloho i serednoho pidpryemnytstva [Support of small and medium-sized enterprises]. Yedyny veb-portal orhaniv vykonavchoyi vlady Ukrainy. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/ekonomichne-zrostannya/pidtrimka-malogo-i-serednogo-pidpriemnictva> (accessed July 11, 2023).
5. Ionan V. Rol' pidtrymky MSP u vidnovlenni pislyavoyennoyi ekonomiky krayin svitu [The role of SME support in the recovery of the post-war economies of the world]. *Ukrayins'ka pravda*. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/22/694090/> (accessed July 11, 2023).
6. Vidnovlennya ekonomiky: stan i potreby biznesu – otsinky OVA ta terytorialnykh hromad [Recovery of the economy: state and needs of business – assessments of OVA and territorial communities]. Available at: <https://decentralization.gov.ua/news/15182> (accessed July 11, 2023).
7. Pshenychnyy P. Zvykayut do novoyi real'nosti. Yak ukrayinski kompaniyi ta pidpryemtsi otsinyuyut perspektyvy 2023 roku [Getting used to the new reality. How Ukrainian companies and entrepreneurs assess the prospects of 2023]. Available at: <https://delo.ua/business/zvikayut-do-novoyi-realnosti-yak-ukrayinski-kompaniyi-ta-pidprijemci-ocinyuyut-perspektivi-2023-roku-412290/> (accessed July 11, 2023).
8. Stan ta potreby biznesu v umovakh viyny: rezultaty opytuvannya v sichni 2023 roku [The state and needs of business in the conditions of war: the results of the survey in January 2023]. *Diya. Biznes*. Available at: <https://business.diaa.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna-v-sichni-2023-roku> (accessed July 11, 2023).